

non subest ratio. Quare ex intentione & infirmitate iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio est, *Occidisti Ajacem*. Infirmitas, *Non occidisti*. Iudicatio, *Occideritne*. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breviter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, dicere-mus. Nunc, quoniam factis huius

voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere; ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quo hæc tardius, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini, tum nostris quæ occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria: ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissime tua largiamur voluntati.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM

LIBER II.

I. IN primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officiis artis elaborare conveniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognita viderentur; ita nobis placuit, ut ea quæ difficillima essent, potissimum scriberemus.

Causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Multo difficillimum est iudiciale. Ergo id primum absolvemus. Hoc & priore libro egimus, cum de quinque oratoris officiis tractarem, quorum inventio & prima & difficillima est: ea quoque nobis erit in li-

bro propemodum absoluta, & parvam partem ejus in tertium volumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde conjunctionem de confirmatione & confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum & earum partes aperimus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret: qua inventa, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures,

plures, quibus plures constitutiones aut partes constitutionum accommodarentur.

II. Reliquum videbatur esse, ut offenderemus, quæ ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Graeci *ἐπισημια* appellant, sequi, & quales vitari oporteret: quorum utrumque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat. Et nimirum conjecturalem, quæ prima & difficillima est, potissimum consideremus. In causa conjecturali, narratio accusatoris suspensiones interjectas & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionem debet habere, cum attentione suspensionis. Hujus constitutionis ratio in sex partes est distributa: probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare, & a simili turpitudine hominem nunquam abuisse. Id videtur in causam & in vitam. Causa est ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum vitiatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetitur, num honorem, num pecu-

niam, num dominationem, aut aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis voluerit explere. Aut num quod incommodum vitari, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium.

III. Hic accusator in spe commodi cupiditatem offendet adversarii, in vitiatione incommodi formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicit, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re perveniret, in suspensionem maleficii devocari. Deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspensionem: & in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo. Si dicit pecuniæ causa fecisse, ostendit eum semper avarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi vitium cum causa peccati congruatur. Si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit: denique aliquo aut quam plurimis vitis contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus & integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum, ab eo ma-

maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem: quibus de rebus vituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impediatur, & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente; & uretur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus ejus apud censes, sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere.

IV. Collatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat: aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium: aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut non æque commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor demonstrat, oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dividitur in partes sex; locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quaeritur, celebris, an desertus; semper desertus, an tum, cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo; sacer, an profanus; publicus, an privatus fuerit; cuiusmodi loci attingant; num, qui esse passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accu-

satori conveniat, prescribere non gravemur, nisi facile quis, causa posita, posset judicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficisci; cætera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur; qua parte anni, qua hora: noctu, an interdiu: qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, & cur ejusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, factisne longum fuerit ad eam rem transigendam, & potueritne scire, satis ad id perficiendum spatii futurum. Nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri & ratione providi non potuit. Ocasio quaeritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo: si quæ supra dicta sunt signa, concurrerint; si præterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatus videbitur fuisse; ex altera parte imbecillitas, inopia, stulticia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: quare scire poterit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit; quaeritur ex consiliis, arbitris, adiutoribus, liberis, aut servis, aut utriusque.

V. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. Id dividitur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit; num quid apparuit, num quem conveniret, num quid dixerit, num quem habuerit de consiliis, de adiutoribus, de adjumentis; num quo in loco præ-

præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quaeritur, num visus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. Nam quis horum sensus potest esse constare suspensionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumore & livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid ejusmodi relictum sit, aut vestigium repertum fuerit, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus, aut visus transactio negotio, quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quaeritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quæ signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum usque adeo præmeditatum fuisse, quod sibi esset usu venturum, ut confidentissime resistens responderet, quæ signa conscientiae, non innocentiae sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati esse commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentiae negabit esse commotum.

VI. Approbatio est, qua utimur ad extremum, confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque com-

munes. Proprii sunt ii, quibus, nisi accusator, & ii, quibus nisi defensor, nemo potest uti. Communes sunt, qui alia in causa ab eo, alia ab accusatore tractantur. In causa conjecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, & cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt cum accusatoris, tum defensoris, a testibus contra testes, a quaestionibus contra quaestiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem & vitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, vitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam: si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem & approbationem testium pertinebunt.

VII. A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus, majores nostros veri inventiendi causa tormentis & cruciatibus voluisse quaeri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant. Et præterea confirmatio hæc erit disputatio, si quæ dicta erunt argumentando, iidem viis, quibus omnis conjectura, trahemus ad verisimilem suspensionem; idemque hoc in testimonis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus; primum majores nostros voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quæ vere dicerentur, sciri; quæ falso in quaestione pronun-

tiarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & siquid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset, deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire, aut suspicari possit, quid quaestor velit audire; quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus, quæ in quaestionibus erunt dicta probabili argumentatione; idque partibus conjecturæ, quas ante exoluimus, facere oportebit. Ab argumentis, & signis, & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere, hoc modo convenit: Cum multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quam testibus. Hæc enim eo modo exponi, quo re verâ sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio, vel gratia, vel metu, vel similitate. Contra argumenta & signa & cæteras suspiciones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quisvis possit criminari; deinde, unquamque suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam convenire, indignum esse facinus, sine testibus conjecturam & suspicionem firmitati satis habere.

VIII. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci sole, quin subsit aliquid; & si dicemus causam non fuisse, quare qui-

spiam confingeret, & comminisceretur; & præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; & aut inimicos nostros, aut homines natura malevolos & maledicos confinxisse dicemus; & aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus; ideo quod quisvis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quod & difficillima tractatu est constitutio conjecturalis, & in veris causis sæpissime tractanda est, eo diligentius omnes ejus partes perscrutati sumus; ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

IX. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur, secundum narrationem: primum scriptoris collaudatione: deinde scripti recitatione: deinde percunctatione, scirentne adversarii id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eandem rem pertineat. Deinde collatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant: quid-

ju-

judicem sequi conveniat, utram id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum; deinde ea sententia, quæ ab adversariis sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur & infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, num non potuerit perferri. Deinde a nobis sententia reperietur, & causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscriptum sit: & demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab adversariis sententia redderetur, & voluntas afferretur, a scripto potius judicatae sint. Deinde ostendetur, quam periculosum sit a scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur, se contra id, quod legibus sancitum, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem.

X. A sententia sic dicemus. Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit: illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, verba & literas sequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono posse fieri; quæ omnia scriptorem voluisse quam rectissime fieri nemo dubitet: at ea, quæ a nobis facta sint, justissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut injustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus & in-

Tom. IX.

ferioribus sententiis, aut cum jure communi, aut cum aliis legibus communibus, aut cum rebus judicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur; deinde legum & stipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas & expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & scriptoris voluntatem non interpretetur. Cum duæ leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera ubeat, altera vetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit ejus defensio, qui negabit se fecisse quod cogetur, cum altera lex permitteret. Plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum, vel derogatum sit: id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus voluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de juridicali absoluta sumemus rationem juris, & quaeremus partem juris, utrum cum ea faciat; de qua parte posterius differemus.

XI. Si ambiguum est scriptum, ut puta quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sitne ambiguum, quaerendum est. Deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretantur, scriptor fieri voluisset,

D d

set, ostendendum est. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, bono & æquo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario: nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur, utra sententia vera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quæ a dialecticis profertur. Nos vero arbitramur, non modo nullo adjumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibolias atcupantur, eas etiam, quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque & alieni sermonis molesti interpellatores, & scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt; & dum caute & expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellimus. In præsentia hoc interdicere non alienum fuit, ut hujus infantia garrulam disciplinam contemneremus.

XII. Cum definitione utemur, primum afferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: *Majestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo constat: que sunt ea? que capiunt suffragia populi, & magistratus consilia. Nempe igitur tu & populum suffragio & magistratum consilio privasti, cum pontes disturbasti.* Item ex contrario: *Majestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimentum; ærarium enim conservavi, libidini malorum restitui, maje-*

statem omnem invivere non passus sum.

Primum igitur vocabuli sententia breviter, & ad utilitatem causæ accommodate describetur. Deinde factum nostrum cum verbi descriptione conjungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut injuriosa. Id quoque ex juris partibus sumetur de juridicali absoluta, de qua jam loquemur. Quæritur in translationibus, primum, num aliquis ejus rei actionem per petitionem aut perfectionem habeat, quem non oporteat; num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicitur in juridicali absoluta. In causa rationali primum quæretur, æquid in rebus majoribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut judicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit ei rei, qua de agitur, an dissimilis. Deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere, an quod satis cautum putarit, propter cæterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est; nunc ad juridicalem revertamur.

XIII. Absoluta juridicali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, jure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea quæri convenit, jurene factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus jus constet, cognoverimus. Constat igitur ex his partibus; natura, lege, consuetudine; judicato, æquo & bono, pacto. Natura jus est, quod cognationis aut

pieta-

pietatis causa observatur; quo jure parentes a liberis, & a parentibus liberi coluntur. Lege jus est id, quod populi jussu sancitum est; quod genus, *Ut in jus eas, cum voceris.* Consuetudine jus est id, quod sine lege æque ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus, id: *Quod argentario tulervis expensum, a socio ejus re- ste repetere possis.* Judicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diversa sunt, ut aliud alii judici, aut prætori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum sit; & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreverit, aut judicaverit; quod genus, M. Drusus, prætor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, judicium reddit; S. Julius non reddidit. Item, C. Cælius judex absolvit injuriarum eum, qui Lucillum poetam in scena nominatum læserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominaverat, condemnavit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter judicate proferri, cum id usu venerit, judicem cum judice, tempus cum tempore, numerum cum numero judiciorum proferemus. Ex æquo & bono jus constat, quod ad veritatem & utilitatem communem videtur pertinere: quod genus, *Ut major annis LX. & cui morbus causa est, cognitorem det.* Ex eo vel novum jus constitui convenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto jus est, *Si qui inter se pepigerunt, si quid inter quos convenit.* Pacta sunt, quæ legibus observanda sunt, hoc modo; *Rem ubi pagunt, orato, ni pagunt, in comitio, aut in foro ante meridiem causam conjecto.* Sunt item pacta, quæ

sine legibus observantur ex conventu, quæ juri præstare dicuntur. His igitur partibus injuriam demonstrari, jus confirmari convenit, idque in absoluta juridicali faciendum videtur.

XIV. Cum ex comparatione quæretur, utrum factus fuerit agere id, quod reus dicit se fecisse, an id, quod accusator dicit oportuisse fieri: primum quæri convenit, utrum fuerit utilis ex contentione, hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilis. Deinde oportebit quæri, ipsunne oportuerit judicare, utrum fuerit utilis, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione conjecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponebatur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quæretur, poteritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio conjecturalis, aliqua probabilis causa, de qua ante dictum est. His locis ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili præposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui æquum censeant, rem perniciosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionem, & simul quæret ab accusatoribus, & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; & tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.

XV. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transferatur. In qua primum quærendam est, jurene in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod

quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse se fateatur. Deinde oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccavit. Deinde oportueritne iudicium ante fieri. Deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non venerit. Locus communis acculatoris, contra eum, qui plus censeat vim, quam iudicia valere oportere, & ab adversariis percunctabitur acculator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. Quid si ipse acculator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudicium venire.

XVI. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea dividitur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur. Primum considerandum est, utrum per culpam ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. Deinde querendum est, equo modo vis illa vitari poterit, ac levare. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere, aut excogitare possit. Deinde numquæ suspensiones ex conjecturali constitutione trahi

possint, quæ significant, id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde si maxime necessitudo quæpiam fuerit, convenienter eam satis idoneam causam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicit, primum quaeretur, utrum poterit scire, an non poterit. Deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non. Deinde, utrum causa nescierit, an culpa. Nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugisse rationem dicit, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia. Quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit. Deinde conjecturali constitutione quaeretur, utrum scierit, an ignoraverit, & considerabitur, facine imprudentia præsidii debeat esse, cum factum esse constat imprudenter. Cum in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci reo dicit oportere, eadem omnia videntur consideranda, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim omnes hæ tres partes purgationis inter se finitima sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis; Acculatoris contra eum, qui, cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur; Defensoris, de humanitate, misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, & quæ consulto facta non sint, ea fraudi esse non oportere.

XVII. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neque id imprudenter, aut fortuito, aut necessario fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeritur ex iis locis, si plura aut majora officia, quam maleficia, vide-

videbuntur constare, si qua virtus, aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille simplex, mansuetus, & misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quæ peccavit, non odio, neque crudelitate, sed officio & recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civibus, aut ab aliqua alia civitate vituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, restit commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicit, cum amplificatione, & enumeratione omnium peccatorum. Hæc causa judicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed quod potest vel ad senatum vel ad consilium venire, non visa est superfedenda. Cum a nobis crimen remove volumus, aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, querendum erit primum, poteritne tantum, quantum reus demonstrabit is, in quem causa conferetur, & equonam modo aut honeste, aut sine periculo poterit obfisti. si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in conjecturalem trahetur controversiam, & edisseretur, nam consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem fere, & omnia, quæ de necessitudine præcepimus, consideranda erunt.

XVIII. Quoniam satis ostendere

videmur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causa judicialis uti conveniret; consequi videatur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate & absolute tractare possimus. Nam fere non difficile est invenire, quid sit causa adjuvamento; difficillimum vero est, inventum expolire, & expedite pronuntiare. Hæc enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hæc ratione & ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, & auditor cum totius cause, tum uniuscujusque argumentationis distributionem percipere & meminisse poterit. Ergo absolutissima & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summam, quid sit, quod probare volumus. Ratio est causa, quæ demonstrat verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breviter expostam rationem. Exornatio est, quæ utitur rei honestatæ & collocupletandæ causa, confirmata argumentatione. Complexio est, quæ concludit breviter, colligens partes argumentationis.

XIX. Hisce igitur quinque partibus, ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Ulyssi fuisse, quare interfecerit Ajaxem: inimicium e-

nam acerrimum de medio tollere volebat; a quo sibi non injuria summum periculum metuebat. Videbat illo incolumi, se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutum sibi comparare; consueverat, si jure non poterat, quavis injuria inimico exitum machinari; cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium verebatur; & consuetudo peccandi maleficii suscipiendi removebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento ducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes, si complures scelere se contaminaverunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutaverunt; cui mirum videbitur, istum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, injuria laceffitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? Nam cum feras bestias videamus alacres & erectas vadere, ut alteri bestia noceant; non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum, cupide ad inimici perniciem profectum; præsertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem esse videamus; in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua in-

ductus Ulysses accesserit ad maleficium, & si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstravi; non est dubium, quin confiteatur causam maleficii fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione superfedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum & exornandum res videtur esse. Sin & brevis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis; tum & exornatione & complexione superfedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus positemis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita; brevissima est tripartita; mediocris; sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita.

XX. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum; unum, quod ab adversario reprehendi potest, idque pertinet ad causam; alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sint, quæ reprehensione confutari conveniunt, quæ tacite contemni atque vitari sine reprehensione, si exempla subjecerò, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. Nam & vitare in argumentatione vitium admonebit, & ab aliis non vitarum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam & plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quæ vitia vitanda sunt,

funt, consideremus: ut & ipsi ab his vitiis recedere, & adversariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio vitiosa est, cum ab aliqua aut a majore parte ad omnes conferitur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: *Omnes qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam officio paupertatem tueri.* Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quærere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id quod in aliquo paupere improbo sit, in omnibus pauperes falso & injuria conferri. Item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: *Nemo potest uno aspectu, neque præteriens, in amorem incidere.* Nam cum nonnemo devenit in amorem uno aspectu, cum ille neminem dixerit omnino, nihil differt ratio id fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur.

XXI. Item vitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: *Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat.* Prædones illo loco nunquam sunt visi: inimicum nullum habebat. Relinquitur, si neque a prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interceptus. Nam in hujuscemodi expositione, reprehensione utemur, si quos

præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut a prædonibus, aut ab inimicis, aut a nobis occisum esse; dicemus potuisse vel a familia, vel a coheredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturnaverimus, nobis latiore locum defendendi reliquemus. Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, nequando, cum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item vitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si, cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: *Due res sunt, Judices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries, & avaritia. Quid amor? inquiet quispiam. Quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta?* Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo: *Tres res sunt, quæ omnes homines sollicitant, metus, cupiditas, ægritudo.* Satis enim fuerat dixisse metum & cupiditatem, quoniam ægritudinem cum utraque re conjunctam esse necesse est.

XXII. Item vitiosa expositio est, quæ nimium longe repetitur, hoc modo: *Omnium malorum sultritia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immense porro cupiditates infinitæ & immoderate sunt. Hæc parient avaritiam: avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Igitur avaritia induci adversarii nostri; hoc in se facinus admisserunt.* Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium, & cæteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui con-

concessum est,
*Utinam ne in nemore Pelio securibus
 Cæsa cecidisset abiogna ad terram
 trabes:*

*Nere inde navis inchoanda exordium
 Cæpisset, quæ nunc nominatur nomine
 Argo, quæ vincti Argivi delecti viri,
 Petebant illam pellem inauratam a-
 rietis,*

*Colchis imperio regis Pelie per do-
 lum:*

*Nam nunquam beva errans mea do-
 mo efferret pedem*

*Medea, animo ægra, amore seruo
 saucia.*

Nam hic satis erat dicere (si id mo-
 do, quod esset satis, curasset poeta)
*Utinam ne beva errans mea, domo
 efferret pedem*

Medea.

Ergo hac quoque ab ultimo repeti-
 tione in expositionibus magnopere
 superflendum est. Non enim repre-
 hensione, sicut alia complures, sed
 sua sponte vitiosa est.

XXIII. Vitiosa ratio est, quæ ad
 expositionem non est accommodata,
 vel propter infirmitatem, vel propter
 vanitatem. Infirma ratio est, quæ non
 necessario ostendit ita esse, quemad-
 modum expositum est: velut apud
 Plautum,

*Amicum castigare ob meritam no-
 xiam,*

*Immane est facinus: verum in eta-
 te utile,*

Et conducibile.

Hæc expositio est. Videamus, quæ
 ratio afferatur:

*Nam ego amicum hodie meum
 Concastigabo pro commerita noxia.*

Ex eo, quod ipse facturus est, non
 ex eo, quod fieri convenit, utile

quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est,
 quæ ex falsa causa constat, hoc mo-
 do. *Amor fugiendus non est. Nam ex
 eo verissima nascitur amicitia. Aut hoc
 modo; Philosophia vitanda est. Afferit
 enim sociam atque desidiam. Nam
 hæ rationes nisi falsæ essent, exposi-
 tiones quoque earum veras esse con-
 fiteremur. Item infirma ratio est, quæ
 non necessariam causam afferit expo-
 sitionis: velut Pacuvius,*

*Fortunam insanam esse & cæcam &
 brutam perhibent Philosophi,
 Saxoque illam instare globo prædi-
 cant volubilem:*

*Idco, quo saxum impulerit fors, ca-
 dere eo fortunam autumant.*

*Cæcam ob eam rem esse iterant, quæ
 nihil cernat, quo sese applicet.*

*Insanam autem ajunt, quia atrox,
 incerta, instabilisque sit.*

*Brutam, quia dignum atque indi-
 gnum nequeat internoscere.*

*Sunt autem alii Philosophi, qui con-
 tra fortunam negant*

*Esse ullam, sed temeritate omnia re-
 gi. Id magis*

*Verisimile ajunt; quod usus reapse
 experiundo edocet.*

*Velut Orestes modo fuit Rex, modo
 mendicus factus est:*

*Naufragio res contigit: nempe ergo
 haud fortuna obtigit.*

Nam hic Pacuvius infirma ratione
 utitur, cum ait, verius esse temeri-
 tate, quam fortuna res regi. Nam
 utraque opinione philosophorum fieri
 potuit, ut is, qui rex fuisset, men-
 dicus factus esset.

XXIV. Item infirma ratio est, quæ
 videtur pro ratione afferri, sed idem
 dicit, quod in expositione dictum est,
 hoc modo; *Magno malo est hominibus
 avar-*

*avaritia, idcirco quod homines magnis
 & multis incommodis consiliantur pro-
 pter immensam pecunie cupiditatem.*
 Nam hic aliis verbis idem per ratio-
 nem dicitur, quod dictum est per ex-
 positionem. Item infirma ratio est,
 quæ minus idoneam, quam res pos-
 tulat, causam subjicit expositionis,
 hoc modo: *Utilis est sapientia, prop-
 terea quod qui sapientes sunt, pietatem
 colere consueverunt. Item, utile est
 amicos veros habere. Habeas enim qui-
 buscum jocari possis. Nam hujusmodi
 in rationibus non universa, neque
 absoluta, sed extenuata ratione expo-
 sitio confirmatur. Item infirma ratio
 est, quæ vel alii expositioni potest
 accommodari, ut facit Pacuvius, qui
 eandem afferit rationem, quare cæca;
 eandem, quare bruta fortuna dicitur.
 In confirmatione rationis, multa &
 vitanda in nostra, & observanda in
 adversariorum ratione sunt vitia; pro-
 ptereaque diligentius consideranda
 sunt, quod accurata confirmatio ra-
 tionis totam vehementissime compro-
 bat argumentationem. Utuntur igitur
 studiosi in confirmanda ratione
 duplici conclusione, hoc modo:*

Injuria abs te afficior indigna, pater.

*Nam, si improbum Cresphontem exi-
 stimaveras,*

*Cur me huic locabas nuptiis? sin est
 probus,*

*Cur talem invitam invitum cogis
 linguere?*

Quæ hoc modo concluduntur, aut ex
 contrario convertentur, aut ex
 simplici parte reprehenduntur. Ex
 contrario hoc modo:

*Nulla te indigna, nata, afficio in-
 juria.*

*Si probus est, bene locavi: sin au-
 tem*

Tomo IX.

*tem improbus, non
 Dico te liberabo incommodis.*

Ex simplici parte reprehenduntur, si
 ex duplici conclusione alterutra pars
 diluitur, hoc modo:

*Nam si improbum Cresphontem exi-
 stimaveras,*

*Cur me huic locabas nuptiis? Duxi
 probum.*

*Erravi: post cognovi, & fugio co-
 gnitum.*

Ergo reprehensio hujus conclusionis
 duplex est; acutior illa superior, fa-
 ciliior hæc posterior ad excogitandum.

XXV. Item vitiosa est confirmatio
 rationis, cum ea re quæ plura signifi-
 cat, abutimur pro certo unius rei fi-
 gno, hoc modo: *Necesse est, quoniam
 pallet, ægrotasse: aut, Necesse est pe-
 perisse, quoniam sustinet puerum insan-
 tem.* Nam hæc sua sponte certa fi-
 gna non habent, si non cætera quo-
 que similia concurrant. Quod si con-
 currerint, non nihil hujusmodi signa
 adaugent suspicionem. Item vitiosum
 est, cum vel in alium, vel in eum
 ipsum, qui dicit, id, quod in ad-
 versarium dicitur, potest convenire,
 hoc modo:

*Miseri sunt, qui uxores ducunt: at
 tu duxisti alteram.*

Item vitiosum est id, quod vulga-
 rem habet defensionem, hoc modo:

*Iracundia inductus peccavit, aut ado-
 leſcentia, aut amore.* Hujusmodi
 enim deprecationes si probabantur,
 impure maxima peccata dilabentur.

Item vitiosum est, cum id pro certo
 sumitur, quod inter omnes non con-
 stat, quia etiam nunc in controver-
 sia est, hoc modo,

*Eho tu, dii, quibus est potestas mo-
 tus superum, atque inferum,*

E c

Pa

Pacem inter se conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo jure hoc exemplo usum Ctesiphontem Ennius induxit, quasi jam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item vitiosum est, quod jam quasi sero, atque acto negotio dici videtur, hoc modo: *In mentem mihi si venisset, Quirites, non commississem, ut hunc in locum res veniret; nam hoc, aut hoc fecissem: sed meum hac ratio fugit.* Item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua levi tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,

Summo periculo sola ut restituum paro.

XXVI. Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. Id est hujusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in concione dixerit, *Satius est uti regibus, quam malis legibus.* Nam & hoc tamen rei arguenda causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam ejus, qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. Item vitiosum est, falsis ante vulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt hujusmodi, si quis dicat injuriam esse nullam, nisi quæ ex pulsatione, aut convicio constet. Vulgares sunt, quæ nihilominus in aliam rem transferri possunt: ut si quis dicat, *Quadruplator, ut breviter describam, capitalis est. Est enim improbus, & pestifer civis.* Nam nihil magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarii, aut proditoris attulit definitionem. Item vitiosum est pro argumento fumere, quod in disquisitione positum est: ut, *si quis, quem furii*

arguat, dicat, eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum: ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est, controversiam controversia dissolvere, hoc modo: *Non convenit, Censores, istum vobis satisfacere ex eo, quod ait, se non potuisse adesse, ita ut juratus fuerat. Quod si ad exercitum non venisset, idne tribunum militum diceret? Hoc inde vitiosum est, quia non expedita, aut judicata res, sed impedita, & in simili controversia posita, exempli loco perfertur. Item vitiosum est, cum id, de quo summa controversia est, parum expeditur, & quasi transfactum sit, relinquatur, hoc modo:*

Aperte fatur dictio, si intelligas. Tali dari arma, qualis qui gessit, fuit,

Jubet, potiri si studeamus Pergamo: Que ego profiteor esse mea, me equum est frui

Fratervis armis, mihi que adjudicari,

Vel quod propinquus, vel quod virtutis emulus.

Item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:

Quare accusem hunc, nequeo expulando evolvere.

Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?

Sin inverecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accusem, qui id parvi audita existimat?

XXVII. Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo jam detexam exordia.

Item

Item vitiosum est, quod dicitur contra judicis voluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, lædantur, aut aliquo hujusmodi vitio lædatur auditoris voluntas. Item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sit in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controversia sit, inque hujusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur; aut tota causa mutata in aliam causam derivetur. Uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientie rationem, & virtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatione contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consulto multi ab re faciunt, angustiis causæ coacti. Uti si quis cum accusetur, ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in adversariorum oratione observaverimus, sæpe deprehendemus, & in hujusmodi deprehensione ostendemus, eos de ea re quid dicant, non habere. Item vitiosum est, artem aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti, qui rhetoricam vituperant, propter alicujus oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constat, putare ostendi, a quo homine factum est, hoc modo: *Mortuum deformatum, tumore præditum, coloratum fuisse constat. Ergo veneno*

necatus est. Deinde, si sit usque in eo occupatus (ut multi faciunt) venenum datum, vitio non mediocri conficitur. Non enim factumne sit, quaeritur, sed a quo factum sit.

XXVIII. Item vitiosum est, in comparandis rebus alteram rem esse ferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si compareretur, utrum satius sit populum frumentum accipere, an non: quæ comoda sint in altera re, curet enumerare: quæ in altera incommoda sint, velut depreffa prætereat; aut ea, quæ minima sunt, dicat. Item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, cum alteram laudes. Quod genus, si quaeratur, utris major honor habendus sit, Absensibus, an Venisibus, quod rei publicæ & populo Romano profuerunt, & is, qui dicit alteris, alteros lædat. Non enim necesse est, si alteros præponas, alteros vituperare. Fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnas contra veritatem puteris. Item vitiosum est, de nomine & vocabulo ejus rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime judicare. Velut Sulpicium, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem: nam non exules, sed vi ejectos se reducere ajebat: perinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perirent quasi non omnes, quibus aqua & igni interdicitur.

E e 2

stum

Etum est; exules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem.

XXIX. Quoniam exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, ex iudicatis, & cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ sint iis rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibi ipsi obest qui affert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut majus, aut minus, quam res profuturabit. Res iudicata vitiose proferatur, si aut dissimili de re proferatur; aut de ea re, de qua controversia non est; aut si improba; aut ejusmodi, ut aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab adversariis proferri possint. Item vitiosum est id, quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse. Nam id tantum augeri oportet. Item vitiosum est, id augere, quod convenit doceri, ut, si quis quem arguat hominem occidisse, & antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat, nihil indignum esse, quam hominem occidere. Non enim, utrum indignum sit, an non, sed factumne sit, quæritur. Complexio vitiosa est, quæ non, ut quidque primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breviter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit, ut in-

telligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

XXX. Conclusiones, quæ apud Græcos *ἰσχυροί* nominantur, tripartitæ sunt. Nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus; in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter; ut renovetur, non redintegretur oratio: & ordine, quidquid est dictum, referamus, ut auditor, si memoriam mandaverit, ad id, quod ipsa meminerit, reducat. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriam ostendendæ causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. Deinde ordine breviter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio est res, quæ per locum communem investigationis auditorum causa sumitur. Locum communes ex decem præceptis commodissime sumuntur ad augendum criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit diis immortalibus, aut majoribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. Item maxime quo modo de his rebus le-

gibus

gibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad patres, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendimus, quid periculum aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicii remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi: hujus rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adjumento futuram. Sextus locus est, cum ostendimus ex consulto factum, & dicemus voluntario facinori nullam excusationem; imprudentiæ justam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendimus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus, injuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, & cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendimus, non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium,

inufitatum, quo maturius & atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, majus esse maleficium stuprare ingenuam, quam sacrum legere: quod propter egestatem alterum, alterum propter imperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res, & geri negotium videatur, rerum consequentium enumeratione.

XXXI. Misericordia commovebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendimus, in quibus commodis sumus, quibus adhuc incommodis sumus, comparatione. Si, quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus, & ostendimus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subjicemus. Si, quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendimus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendimus. Si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendimus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. *Nihil enim lacryma citius arefcit.* Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro. Quapropter huic volumini modus hic sit. Reliquas præceptiones, quæ-

quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conqueste conscripimus, ita tu diligenter fueris consecutus, & nos industria fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaque perceptione letabere: tu scientior e-

RHETORICORUM AD C. HERENNIUM

LIBER III.

I. AD omnem iudicalem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quæ pertinebant ad causas deliberativas & demonstrativas, in hunc librum transfulimus, ut omnis inveniendi præceptio tibi quamprimum persolveretur. Reliquæ quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maulimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoriæ artis deesse possit. Interea prima quæque & nobiscum, cum voles, & interdum si, ne nobis legendo consequere, nequid impedire, quin ad hanc utilitatem, pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

II. Deliberationes partim sunt huiusmodi, ut quaratur, utrum potius

faciendum sit: partim huiusmodi, uti, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: *Carthago tollenda, an relinquenda videatur. Quid potissimum hoc pacto: ut, si Annibal consulret, cum ex Italia Carthaginem arcessitur, in Italia remaneat; an domum redeat; an in Ægyptum profectus occupet Alexandriam.* Item deliberationes partim ipse propter se consultandæ sunt: ut, *si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non;* partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem & consultationem; ut *si deliberet senatus, bello Italico solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulens fieri;* partim & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam causam veniunt in consultationem; ut, *si deliberet senatus, bello Italico sociis civitatem det, an non.* In quibus causis rei natura faciet deliberationem; omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda; aut de-

pri-

primenda. Omnem rationem eorum qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnino eo totius orationis ratio confectur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam, & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis, aut consequentis periculi vitiationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in vim, & dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus conjunctim. Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, & cæteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicæ scribere velimus. Honestæ res dividitur in rectum, & laudabile. Rectum est, quod cum virtute & officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificii. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria & usum complurium negotiorum. Iustitia est æquitas, jus unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeffio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum.

III. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, cum alterum seque, vitare alterum cohortabimur:

aut si quam ad rem cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere; & quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus: aut si suadebimus quippiam, cuius rei gesta aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere cenfebimus conservandam: si leges & mores civitatis egregie dicemus servari oportere: si societates, atque amicitias studiose dicemus colli convenire: si, quod jus in parentibus, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitium, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus jus æquabile statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ si quam rem in concione, aut in consilio faciendam cenfebimus, iustam esse ostendemus; contrariis iniustam. Ita fiet, ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus comparati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus, res magnas & celsas sequi, & appeti oportere, & item res humiles, & indignas viris fortibus, vel viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate

tate